

*Гаврильців М. Т.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ*

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА НА СУДОВИЙ ЗАХИСТ У СФЕРІ ПУБЛІЧНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Анотація. Стаття присвячена дослідженню сутності конституційного права людини та громадянина на судовий захист у сфері публічних правовідносин і його організаційно-правових гарантій в Україні.

Ключові слова: права людини та громадянина, правосуддя, право на судовий захист, публічні правовідносини, гарантії, організаційно-правові гарантії.

Постановка проблеми. Провідною ідеєю, що лежить у підґрунті розуміння природних прав людини, є їх позадержавне походження. Вони передували виникненню держави і створенню нею законів, тобто існували ще в природному стані. Людині як є носієві цих прав надається пріоритет щодо держави у сфері їх реалізації, а відтак вона може захищати свої права в суді в разі їх порушення.

Натуралістична концепція походження прав людини пройшла тривалий історичний шлях розвитку, неодноразово трансформуючись у нових соціальних умовах. Природне право завжди відіграло вагомий роль, особливо в часи криз, конфліктів, великих реформ і революцій.

У середині ХХ ст. під впливом наслідків Другої світової війни та руйнівного досвіду тоталітарних режимів концепція універсальності природних і невідчужуваних прав людини знайшла своє закріплення в загальновизначених принципах і нормах міжнародного права й конституціях практично всіх сучасних демократичних держав світу. Ця концепція поєднує природно-правовий підхід, що трактує право як систему, яка базується на принципі невідчужуваності та непорушності прав і свобод людини, поєднаному з аксіологічним підходом, а права і свободи людини визнаються вищою цінністю [1, с. 154].

Не стала винятком і Конституція України 1996 р., ст. 3 якої закріплює принцип, згідно з яким людина в Україні визнається найвищою соціальною цінністю; утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави, а ст. 21 гарантує принцип невідчужуваності та непорушності прав і свобод людини [2].

Реалізація цих норм залежить від формування й ефективного функціонування інститутів публічної влади загалом, насамперед адміністративної юстиції, процесуальною формою реалізації якої є адміністративне судочинство.

Проте доводиться констатувати, що в нашій державі зазначений конституційний принцип ще повною мірою не забезпечено. Причиною масових порушень задекларованих у Конституції прав і свобод людини в Україні є, по-перше, те, що досі вони не отримали належного суспільного визнання, по-друге, несформованість ефективного механізму їх реалізації та множинні випадки їх порушень, по-третє, непослідовність законодавця, деякі рішення якого містять неоднозначні стандарти, а тому суперечать людиноцентристській доктрині нашого Ос-

новного Закону і прямо порушують принцип верховенства права. Наведені обставини негативно впливають на правотворчу і правозастосовну практику в Україні. Ці обставини породжують високий рівень злочинності й низький рівень законності та правопорядку в державі.

Проблема захисту конституційного права людини та громадянина на судовий захист у публічно-правових відносинах є багатоплановою, а тому її вивчення можна здійснювати за різними напрямками, що стосуються визначення кола прав і свобод, які підлягають захисту, характеристики способів захисту і юридичних гарантій забезпечення тощо.

Питання захисту прав людини, механізму їх реалізації, гарантій забезпечення й судового захисту стали предметом наукових досліджень В. Маляренка, В. Ржевського, В. Скитовича, І. Фойницького, М. Полянського, В. Лазаревої, А. Гвоздецького та ін. Дослідженням права на судовий захист займалися такі вчені, як О. Антонюк, В. Бойко, А. Жуковський, А. Колодій, В. Маляренко, П. Рабінович, Г. Тимченко, Ю. Тодика, М. Хавронюк та ін. Проблема форм, способів і засобів захисту прав людини та громадянина висвітлювали в працях І. Бородін, Н. Гетьманцева, І. Козуб, Г. Єрмоєнко, І. Лагутіна, О. Мельничук, Л. Шевченко, Т. Ярова й ін. Питання захисту прав і свобод громадян засобами адміністративного судочинства як складової загальної проблеми конституційного захисту привернуло увагу таких науковців, як Ю. Барабаш, О. Марцеляк, В. Погорілко, А. Селіванов, Ю. Тодика та ін.

Окремим перспективним напрямом наукової розвідки в означеній сфері є комплексне дослідження проблеми організаційно-правових гарантій захисту конституційного права людини та громадянина на судовий захист у сфері публічних правовідносин, що не отримала належної уваги в юридичній науці.

Метою статті є дослідження сутності конституційного права людини та громадянина на судовий захист у комплексному аналізі судового захисту прав громадян у сфері публічних правовідносин і його організаційно-правових гарантій в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Із проголошенням України демократичною державою право кожного на судовий захист стало одним із фундаментальних прав людини, гарантованих на конституційному рівні. Закріплене в конституціях більшості розвинутих держав, воно посідає чільне місце в структурі конституційно-правового статусу людини та є необхідною умовою існування правової держави.

Специфіка судового захисту полягає в тому, що його ефективність є набагато вищою, порівняно з іншими, несудовими, засобами, оскільки захист у позасудовому порядку фактично є проханням або пропозицією добровільно чи в порядку адміністративного контролю усунути порушення й ліквідувати його негативні наслідки, ґрунтується на презумпції належної та добросовісної поведінки правопорушника; судовий розгляд

є єдиним остаточним законним засобом вирішення правового конфлікту; під час розгляду конкретної справи суд має право на превентивний вплив у формі обов'язкових до виконання окремих ухвал (постанов) щодо запобігання надалі виникненню причин і умов, що призвели до порушення прав; судові рішення, які набрали законної сили, як правило, мають остаточний характер; виконання судового рішення щодо питань факту чи права забезпечене державним примусом [3, с. 45]. Тому правосуддя посідає особливе місце в системі гарантій захисту прав, свобод і законних інтересів, а доступ до нього є невід'ємною складовою права на звернення до суду та необхідною передумовою його реалізації.

Існування судової влади зумовлюється покладенням на неї особливої функції – захисту прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб. Судова форма захисту є вищою формою захисту суб'єктивних прав та інтересів, яка забезпечує всім зацікавленим особам максимум процесуальних гарантій. Тому право на судовий захист є засобом забезпечення передбаченої законом можливості людини звертатися до органів правосуддя за захистом її прав і законних інтересів.

Тлумачний словник поняття «захист» визначає як саму охорону; поняття «охороняти» означає забезпечувати від чогось, захищати від чогось, а поняття «забезпечувати» трактується як захищати, охороняти кого– або що-небудь від небезпеки [4, с. 330–331].

Право на захист є складовою самого суб'єктивного права разом із правом на власні дії, а також правом вимагати певної поведінки від зобов'язаних осіб. Право на захист може реалізовуватися як за ініціативою державних органів, так і за ініціативою самої особи, що потребує такого захисту. Забезпеченість суб'єктивного права можливістю державного примусу – це його невід'ємна властивість, яка існує не паралельно з іншими, закріпленими в суб'єктивному праві можливостями, а властива їм самим у зв'язку з тим, що без цього вони не мали б юридичних можливостей.

Як справедливо зазначає В. Менджул, право на судовий захист передбачає, що кожному гарантується захист його прав, свобод і законних інтересів незалежним і безстороннім судом, утвореним відповідно до закону. Для забезпечення справедливого та неупередженого розгляду справ у розумні строки, встановлені законом, в Україні діють суди. Кожен має право на участь у розгляді своєї справи у визначеному процесуальним законом порядку в суді будь-якої інстанції [5, с. 7].

Отже, право на судовий захист означає передбачену законом можливість фізичних і юридичних осіб захищати свої права в судах загальної й конституційної юрисдикції. Право на судовий захист належним чином можна реалізувати тільки за наявності ефективного механізму судового захисту.

Конституція України в ст. 55 гарантує кожній особі право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Отже, ця стаття містить загальну норму, яка визначає право кожного звернутися до суду, якщо його права чи свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації. Відмова суду в прийнятті позовних заяв та інших заяв чи скарг, які відповідають установленим законом вимогам, є порушенням права на судовий захист, яке, відповідно до ст. 64 Конституції України, не може бути обмежене.

Зміст права на судовий захист розкривається через його елементи. Системний аналіз положень Конституції України дає

змогу виявити низку норм, які закріплюють право на звернення до суду в окремих випадках:

- право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (ч. 2 ст. 55 Конституції України);

- право в будь-який час оскаржити в суді своє затримання (ч. 5 ст. 29 Конституції України);

- судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе та членів своєї сім'ї і права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної й моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням і поширенням такої недостовірної інформації (ч. 4 ст. 32 Конституції України) [2].

Правове регулювання права на судовий захист знайшло свій подальший розвиток у Законі України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р., у галузевих процесуальних кодексах. У ст. 2 Закону визначено: «Суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України» [6].

Право на судовий захист деталізується в ст. 7 зазначеного Закону: «Кожному гарантується захист його прав, свобод та інтересів у розумні строки незалежним, безстороннім і справедливим судом, утвореним за законом. Іноземці, особи без громадянства та іноземні юридичні особи мають право на судовий захист в Україні нарівні з громадянами і юридичними особами України. Доступність правосуддя для кожної особи забезпечується відповідно до Конституції України та в порядку, встановленому законами України» [6].

Право на судовий захист людини та громадянина у сфері публічних правовідносин регламентується як окреме процесуальне право в Кодексі адміністративного судочинства України (далі – КАС України). У ч. 1 ст. 6 КАС України зазначено: «Кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до адміністративного суду, якщо вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушені її права, свободи або інтереси» [7].

Така галузева конкретизація права особи на судовий захист аж ніяк не означає, що процесуальні права є його частинками. Право на судовий захист є конституційним і слугує юридичною базою для процесуальних прав осіб, зацікавлених у судовому процесі. Це означає, що їх співвідношення полягає в тому, що право на судовий захист укаже вихідні, головні напрями розвитку системи галузевих процесуальних прав.

Учені пропонують різні підходи до визначення поняття гарантій (від франц. *garantie* – забезпечення, записка в чому-небудь) прав і свобод людини та громадянина. У Юридичній енциклопедії гарантії прав і свобод людини та громадянина визначаються як умови, засоби, способи, які забезпечують здійснення в повному обсязі й усебічну охорону прав і свобод особи. Поняття «гарантії» охоплює сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників, спрямованих на практичну реалізацію прав і свобод, на усунення можливих перешкод їх повного або неналежного здійснення [8, с. 555].

Отже, гарантування прав і свобод варто розглядати як своєрідний зовнішній механізм обмеження влади, що завжди намагається посилити свою присутність у всіх сферах людського життя.

У юриспруденції поширена точка зору, що під гарантіями прав людини та громадянина розуміється система загальних

(політичних, економічних, духовних тощо) і спеціально юридичних засобів та інститутів, спрямованих на створення умов для реалізації прав людини, а також забезпечення їх усебічної охорони й захисту від порушень [9, с. 456].

I. Марочкін до системи забезпечення захисту конституційного права людини та громадянина на судовий захист зараховує дві групи гарантій:

1) організаційно-правові:

а) судоустрійні – територіальну наближеність судів до населення; добір висококваліфікованих фахівців для виконання судової діяльності; належне забезпечення судів матеріально-технічною базою; раціональну організацію роботи апарату суду тощо;

б) судочинні – порядок порушення судового провадження; процедуру судового розгляду справи, що передбачає зменшення бюрократизму; спрощення процедури по нескладних справах; безперешкодну можливість реалізації процесуальних прав сторонами; розумні строки судового розгляду; можливість оскарження рішень суду; їх реальне виконання тощо;

2) матеріальні (економічні):

а) розумність судових витрат і створення процесуального механізму відстрочення або часткового чи повного звільнення від оплати судових витрат на користь держави;

б) фінансування судової діяльності, що забезпечує її незалежність;

в) надання кваліфікованої юридичної допомоги на пільгових умовах вразливим верствам населення [10, с. 61].

Організаційно-правові гарантії захисту конституційних прав і свобод посідають чільне місце в системі гарантій. Їх прийнято визначати як механізм держави, органи місцевого самоврядування, посадові особи, політичні партії і громадські організації, засоби масової інформації, міжнародні правозахисні організації та їх діяльність у сфері правотворчості й правозастосування, спрямовану на створення сприятливих умов для реального користування громадянами своїми правами і свободами.

Розвиваючи думку I. Марочкіна, до організаційно-правових гарантій захисту конституційного права людини та громадянина на судовий захист можемо зарахувати такі: гарантування звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина безпосередньо на підставі Конституції (ч. 3 ст. 8); захист прав і свобод людини та громадянина судом, гарантування кожному права на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (ч. ч. 1, 2 ст. 55); право кожного після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна (ч. 4 ст. 55); належність до частини національного законодавства України чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (ч. 1 ст. 9); закріплені Конституцією права і свободи людини та громадянина є невичерпними (ч. 1 ст. 22) [2].

Характеризуючи організаційно-правові гарантії захисту права людини та громадянина на судовий захист у сфері публічних правовідносин, необхідно врахувати норму ст. 2 КАС України, якою визначено завдання адміністративного судочинства: захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку органів державної влади, органів місце-

вого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, інших суб'єктів під час здійснення ними владних управлінських функцій на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень шляхом справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду адміністративних справ [7].

Судовому захисту в адміністративних судах підлягають порушені права, свободи й законні інтереси особи в публічно-правових відносинах. При цьому визначальним для вирішення питання про обґрунтованість вимог особи в розв'язанні публічно-правового спору є встановлення факту порушення відповідних прав, свобод чи інтересів такої особи. У свою чергу, порушення прав, свобод та інтересів особи наявне тоді, коли сталися зміни стану суб'єктивних прав та обов'язків особи, тобто припинення чи неможливість реалізації її права й/або виникнення додаткового обов'язку в публічно-правових відносинах [11, с. 22].

Висновки. Отже, гарантіями захисту права людини та громадянина на судовий захист у сфері публічних правовідносин варто вважати гарантії правосуддя в адміністративних судах – правові можливості, встановлені державою й закріплені правовими нормами загальні та спеціальні юридичні засоби й інститути, спрямовані на створення умов реалізації права на оскарження в адміністративному суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, що впливає з положень Конституції України.

Ураховуючи сутність і зміст конституційного права людини та громадянина на судовий захист в адміністративних судах, специфіку адміністративного судочинства як різновиду судових форм захисту у сфері публічних правовідносин, а також конституційні норми про право звернення до міжнародних судових інститутів, видається можливим сформулювати такі організаційно-правові гарантії захисту конституційного права людини та громадянина на судовий захист у сфері публічних правовідносин:

– по-перше, чітка структурна організація системи незалежних і безсторонніх адміністративних судів і їх утворення відповідно до закону;

– по-друге, ефективна організація функціонування адміністративних судів в Україні та їх наближеність до населення;

– по-третє, доступність реалізації права на звернення до адміністративного суду;

– по-четверте, належна судова процедура розгляду справ адміністративної юрисдикції, що включає відсутність обмежень у реалізації права на звернення до адміністративного суду; надання права доступу до правосуддя в адміністративних судах; ефективну юридичну допомогу;

– по-п'яте, гарантії реалізації права на звернення за захистом своїх прав і свобод до міжнародних судових установ чи відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, та виконання рішень цих інституцій.

Література:

1. Лук'янова Г.Ю. Комплементаризм праворозуміння : актуальні наукознавчі аспекти : [монографія] / Г.Ю. Лук'янова ; передмова та заг. ред. докт. юрид. наук, професора М.С. Кельмана. – Львів : ПП Сорока Т.Б., 2014. – 214 с.
2. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>.
3. Лужанський А.В. Конституційна природа права на доступ до правосуддя в Україні / А.В. Лужанський // Вісник Верховного Суду України. – 2010. – № 10 (122). – С. 45–48.

4. Сучасний тлумачний словник української мови / за заг. ред. проф. В.В. Дубчинського. – Х. : ВД «ШКОЛА», 2011. – 1008 с.
5. Менджул М.В. Судовий захист прав та законних інтересів громадян / М.В. Менджул. – Ужгород : Вид-во Олександри Гаркуші, 2013. – 212 с.
6. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 31. – Ст. 545.
7. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005//ВідомостіВерховноїРадиУкраїни.–2005.–№№35–36,37.–Ст. 446.
8. Лисенков С.Л. Гарантії прав та свобод людини і громадянина / С.Л. Лисенков, А.П. Таранов // Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К., 1998–2004. – Т. 1 : А – Г. – 1998. – 672 с.
9. Загальна теорія держави і права : [підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів] / [М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.] ; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М.В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О.В. Петришина. – Х. : Право, 2010. – 584 с.
10. Організація судових та правоохоронних органів : – підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / [І.Є. Марочкін, Н.В. Сібільова, В.П. Тихий та ін.] ; за ред. І.Є. Марочкіна, Н.В. Сібільової. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2007. – 528 с.
11. Смокович М.І. Проблеми доступності до правосуддя в адміністративному судочинстві / М.І. Смокович // Вісник Вищої ради юстиції. – 2012. – № 2 (10). – С. 16–30.

Гаврыльцев М. Т. Организационно-правовые гарантии защиты конституционного права человека и гражданина на судебную защиту в сфере публичных правоотношений

Аннотация. Статья посвящена исследованию сущности конституционного права человека и гражданина на судебную защиту в сфере публичных правоотношений и его организационно-правовых гарантий в Украине.

Ключевые слова: права человека и гражданина, правосудие, право на судебную защиту, публичные правоотношения, гарантии, организационно-правовые гарантии.

Havryltsiv M. Institutional and legal guarantees to protect of constitutional human and citizen right to judicial defence in the field of public legal relationships

Summary. The article is devoted essence of constitutional human and citizen rights on judicial defence in the field of public legal relationships and its organizational and legal guarantees in Ukraine.

Key words: human and citizen rights, justice, right to judicial protection, public legal relationship, guarantees, organizational and legal guarantees.